

In memoriam

Százötven éve született Pápay József (1873–1931)

Pápay József nyelvész legfőbb érdeme elsősorban a „hét lakattal elzárt kincs” – vagyis a Reguly-féle osztják hagyaték – megfejtése, valamint egyedülálló, ezért rendkívül értékes saját, terjedelmes északi osztják gyűjtése.

1873. július elsején született a Komárom megyei Nagyigmádon. 1885-től Pápán diákoskodott, 1892-ben a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem hallgatója lett. Egyetemi éve alatt főként a magyar nyelvtudományi és a finnugor összehasonlító nyelvészeti tanulmányokban mélyült el. Simonyi Zsigmond előadásain ébredt fel benne a lelkesedés Reguly tevékenysége iránt. Már ekkor megfogalmazódott benne az akadémiai könyvtárban őrzött szövegek – a Reguly által lejegyzett archaikus hősénekek – megfejtésének gondolata. Viszonylag hamar lehetősége nyílt álma megvalósítására, ugyanis a tehetséges és szorgalmas diákot professzorai, Gyulai Pál és Simonyi Zsigmond Zichy Jenő figyelmébe ajánlották, aki a III. ázsiai expedícióját készítette elő. Nyelvész kutatóként már 1896-ban szóba került Pápay József neve, végleges megbízására a következő évben került sor.

Katonai szolgálata miatt Pápay csak 1897 decemberében csatlakozhatott társaihoz, a Pétervárott tartózkodó Jankó János néprajztudóshoz és Pósta Béla archeológushoz, akik már hónapok óta előtanulmányokat folytattak. Az expedíció tagjai közül velük alakult ki szorosabb kapcsolata Pápaynak, együtt dolgozták ki programjukat is. A fiatal kutató 1898 márciusában Pétervárról egy rövid kitérőt tett Helsinkibe. Itt találkozott több neves finn szakemberrel, többek között Emil Setälä, Heikki Paasonen, K. F. Karjalainen, Yrjö Wichmann, Julius Mikkola és Otto Donner tudósokkal. A következő év tavaszán Pápaynak lehetősége adódott elutaznia Kazanyba, majd a csuvasok földjére, ahol a magyar nyelv őtörök eredetű jövevényszavainak kutatásához végzett gyűjtést.

Zichy Jenő előző két útját sok kritika érte, így a harmadik megszervezéséhez jóval körültekintőbben látott hozzá. De így is zsúfolt programot állított össze, és grandiózus útvonalat tervezett. Szándéka szerint az expedíció valamennyi (összesen tíz) tagja együtt utazott volna, elkísérték volna Kínába is a gróft. Időközben ez a terv sokat változott (heves viták következményeként), a kezdetben a török–tatár rokonságért lelkesedő Zichyt sikerült meggyőzni,

aki aztán hajlandó volt módosítani eredeti elképzeléseit; így a magyar tudósoknak lehetőségük nyílt egyéni kutatóutakra.

Elsőként Pápay indult önálló gyűjtőútra: 1898 júniusában Szibériába. Első kényszerű állomása Tobolszk volt, ahol az Obdorszk felé tartó hajóra várt. Itt összetalálkozott Karjalainennel, akivel csaknem három hétig együtt búvárkodott a múzeum könyvtárában. 1898. augusztus közepétől több mint hat hónapig át főként Obdorszkban tartózkodott, ahonnan mintegy kétszáz kilométeres körzetben gyűjtőutakat tett az osztjákok szállásterületeire. A zord idő ellenére is bejárta az Obdorszk környéki falvakat, nyelvrokonaink bizalmukba fogadták. Rendkívül gazdag néprajzi és nyelvészeti anyagot sikerült gyűjtenie, azonban szomorúan vette tudomásul, hogy adatközlői nem ismertek olyan archaikus énekeket, amelyeket Reguly lejegyzett.

Mivel Pápay Magyarországról történő hirtelen elutazása miatt nem tudta magával vinni a megfejtendő szövegeket, így Simonyi Zsigmond kérésére az Eötvös kollégium négy tagja lemásolta Reguly négy hősénekét. Ezeket 1898. november végén adták postára, Pápay csak 1899. január 14-én kapta kézhez őket. Mintegy másfél hónapnyi megfeszített munkával – adatközlői segítségével – mindet megfejtette, majd hazatérve az Akadémia kéziratárában heverő többi archaikus szöveget is sikerült értelmeznie.

Zichy eredeti tervében Pápaynak 3-4 hónapot kellett volna töltenie a baskírok között. A nyelvész megromlott egészségi állapota miatt azonban erre már nem kerülhetett sor. Pápay 1899. július 9-én ért haza. Tevékeny évek következtek: beszámolókat tartott utazásáról, elért eredményeiről, publikálta gyűjtésének egy részét. Ennek talán legjelentősebb darabja az *Osztják népköltési gyűjtemény* (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása V. Budapest – Leipzig 1905). Publikációit tekintve 1905 és 1911 között volt a legeredményesebb korszaka. 1911-ben a Finnugor Füzetek 15. számában *Északi-osztják nyelvtanulmányok* címmel – korábban a Nyelvtudományi Közleményekben már megjelent – 15 saját gyűjtésű, Obdorszk környéki szövege látott napvilágot, 182 lapnyi terjedelemben. Ezzel azonban lezárult Pápay életében az osztják gyűjtésének kiadása, bár élete végéig szakadatlanul dolgozott rajta.

Hazatérése után Pápay az Akadémia könyvtárában kapott állást. A könyvtárosi munka egyik jelentős eredménye volt, hogy 1902-ben megtalálta az MTA könyvtárának kéziratárában Reguly naplóját, amelyből megismerte a kutató útvonalát és fény derült az általa gyűjtött énekek forrására. Úti beszámolóját 1905-ben tette közzé (*Nyelvészeti tanulmányutam az éjszakai osztjákok földjén*. Budapesti Szemle 123: 354–395). Reguly uráli térképét 1906-ban közölte (*Reguly Antal urali térképe*. Földrajzi Közlemények 34/9: 349–370). Ezek a munkái tudománytörténeti értékűek.

Pápay még könyvtárossága idején rábukkant Reguly Régi Kalevala-fordítástörredékére is. 1909-ben az erről írt tanulmánya megjelent a Valvoja című finn folyóirat ünnepi Kalevala-számában (*Antal Reguly Kalevalankäännös*. Valvoja 2–3: 276–281. Kalevala-vihko). Az északi-osztják tárgyas ragozásról írt cikke 1913-ban látott napvilágot (*Über die Objektivkonjugation im Nordostjakischen*. Finnisch-ugrische Forschungen 13: 296–303). Természetesen az elkövetkező években is születtek (főként magyar nyelvészeti) publikációi, ezek többsége néhány oldalnyi terjedelmű. Később a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványainak sorában jelent meg két műve: *A magyar nyelvhasználat története* (1922) és *A finnugor népek és nyelvek ismertetése* (1922).

Pápay 1908-tól 1931-ben bekövetkezett haláláig Debrecenben élt. Közel negyedszázadig tevékenykedett a debreceni felsőoktatásban: 1908-tól a Református Főiskola bölcsészeti akadémiáján oktatott, 1914-ben pedig az akkor alakult állami egyetemre került, és haláláig a Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszék élén állt. Hivatalosan 1914. augusztus 26-án nevezték ki. Ő volt az első egyetemi oktató, aki akadémiai tagsággal rendelkezett. Számos szakmai és tudományos társaságnak volt a tagja: a Nyelvtudományi Bizottság rendes tagja, a helsinki Suomalais-ugrilainen Seura [Finnugor Társaság] levelező tagja, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagja. 1915-ben avatták a debreceni egyetem első díszdoktorává.

1914-től 1931-ig egyedül látta el a tanszéki feladatokat: magyar, finnugor és általános nyelvészeti előadásokat és szemináriumokat tartott, és a vizsgáztatás is rá hárult. Közvetlen környezete kedélyes, segítőkész embernek tartotta, diákjai lelkesedtek érte, sokukkal megszerettette a száraznak tűnő nyelvtudományt. Néhány kiváló hallgatója tőle kapta az indíttatást tudományos pályáján, többen az ő hatására kezdtek el nyelvészeti kutatómunkát végezni. Ezek közé tartozott Papp István is, aki szintén hosszú ideig (1952–1972) állt a Magyar Nyelvészeti Tanszék élén, és munkálkodása meghatározó volt a tanszék történetében. A volt tanítványok közül négyen doktoráltak Pápaynál, hárman dolgoztak obi-ugor témán (Ambrus Ilona, Kopányi Mária és Fazekas Jenő).

Pápay 1931-ben bekövetkezett váratlan halála tevékeny tudósi és tanári pályát szakított félbe. Munkáinak nagyobb hányada kéziratban maradt. Egy részük nyomdakész állapotban, más részük cédulákon vagy nyers fogalmazványként. A nyomdakésznek ítélt anyagot a Magyar Tudományos Akadémia vásárolta meg és helyezte el könyvtárában – remélve a mihamarabbi kiadást. A többi írásos hagyaték – így az eredeti följegyzések egy része is – a Pápay család akaratából a Református Kollégium könyvtárába került. Pápay följegyzésein kívül könyveinek egy része is a könyvtár tulajdona lett. Halála után egyik tanítványa, Fazekas Jenő lett egy időre a Pápay-hagyaték gondozója, ő rendezte sajtó alá, és 1934-ben kiadta tanárának a medve kultusszal

kapcsolatos hátramaradt gyűjtéseit és tanulmányát, valamint a hagyaték listáját (*Északi-osztják medveénekek*. Budapest).

Pápay József hagyatéka (publikálásra előkészített munkái, félbehagyott írásai, gyűjtése, szótára, osztják nyelvtana, térképgyűjteménye, fényképek, naplói, levelezése) még hosszú évtizedekig adott munkát az őt követő kutatók nemzedékeinek. Csinády Gerő az 1960-as években a hagyaték földrajzi értékeivel foglalkozott, A. Molnár Ferenc több tudománytörténeti adatra hívta fel a figyelmet; és ő tette közzé Reguly Kalevala-fordítástörredékét is. Zsirai Miklós, majd Fokos Dávid tevékenységének eredményeképp adták ki a *Reguly Könyvtár* köteteit (1944, 1951, 1963, 1965). Ezek a művek meggyőznek bennünket arról, milyen hatalmas mennyiségű szöveget fejtett meg Pápay. Az Erdélyi István által szerkesztett *Pápay Bibliothek* (Bp., 1972), és később a *Bibliotheca Pápayensis* (Debrecen, 1988–1998) nyolc kötete alapján teljesebb képet alkothatunk Pápay gyűjtőmunkájáról. Ez utóbbi sorozat alapítója Vértes Edit volt, az ő érdeme, hogy a fotoprint eljárás alkalmazása lehetővé tette a ceruzával írt szövegek olvashatóságának megőrzését. Az osztják anyag (I–VI. és VIII. kötet) gondozója Vértes Edit, a csuvasé (VII. kötet) Agyagási Klára volt. Ezzel az Akadémia könyvtárában őrzött osztják hagyaték túlnyomó része, illetve a debreceni csuvas anyag közkinccsé válhatott.

Sajnos torzóban maradt Pápay kéziratos osztják nyelvtana, amely az első tudományos igénnyel megírt északi osztják grammatika, így úttörő jelentőségű lehetett volna a saját korában. A szerző túlságosan is részletekbe menő alaposága akadályozta meg, hogy nyomdakésznek érezze művét. Így Steinitzé lett az érdem, ugyanis az 1942-ben Stockholmban megjelent munkája (*Ostjakische Chrestomathie mit grammatikalischen Abriss und Wörterverzeichnis*) az első publikált északi osztják nyelvtan.

Pápay tevékenységét tanulmányozva megbizonyosodhatunk arról, hogy nemcsak kutatóként, hanem tanárként is rendkívül elismerésre méltó munkát végzett. Sajnos tudományos megítélése kedvezőtlenebb volt, mint amelyet tényleges (de hosszú ideig nem publikált) munkássága alapján megérdemelt volna. Egyedülálló értéket képviselnek lejegyzett népköltészeti és néprajzi jellegű szövegei. Egyrészt azért, mert Pápay munkássága révén őrződött meg az északi hantik számára saját népköltészetük, hiszen a hősénekek, regék egy már letűnt nyelvállapotot őriztek meg; továbbá elsősorban a 19. századi obdorszki nyelvjárás ismerhető meg a gyűjtött szövegekből, vagyis nyelvtörténeti fontosságú is ez a hatalmas anyag, amely további nyelvészeti, néprajzi, irodalmi vizsgálódásokra érdemes.

RUSVAI JULIANNA

DOI: 10.52401/fud/2023/30